

KROPPEDAL

Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi

Afdeling for Arkæologi

Rapport om de arkæologiske undersøgelser
TAK 1260 Kraghave Ødetofte 4

Kroppedal, Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi
Kroppedals Allé 3, 2630 Taastrup
Tlf.: 43 30 30 00, Fax: 43 30 30 03, E-mail: kontakt@kroppedal.dk
www.kroppedal.dk
Bygherrerapport

Marts 2011

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	2
Resumé	3
Indledning.....	3
Udgravningsmetode	4
Undersøgelsens resultater.....	5
Anlæg	5
Stolpehuller.....	5
Huse og hegn.....	5
Gruber.....	19
Brønde	19
Grøfter	21
Kulturlag/Aktivitetsområder.....	21
Fund.....	21
Metaller.....	21
Keramik	22
Knogler	23
Flint	23
Naturvidenskabelige undersøgelser	24
Makrofossilanalyser	24
Undersøgelsens konklusioner og perspektiver	24
Udgravningsdata	26
De kulturhistoriske perioder	27
Bondestenalder – generelt (3900 - 1700 f. Kr)	27
Yngre bronzealder (1100 - 500 f. Kr.)	29
Jernalder - generelt (500 f. Kr. - 1050 e. Kr).....	30
Middelalder, generelt (1050 - 1536 e. Kr.).....	33
Relevant litteratur	35
Tidstavle	36

Resumé

På en højning med stednavnet 'Kragehave Ødetofte' og på markerne omkring Frøgård Allés tilslutning til Roskildevej er der udgravet omfattende bebyggelsesspor fra stenalderen (3900-1700 f.Kr.), jernalderen (500 f.Kr. til 1050 e.Kr.) og middelalderen (1050-1536 e.Kr.). De middelalderlige bebyggelsesspor (1050-1500 e.Kr.) antages at være ophav til det lokale stednavn 'Ødetofte' og stednavnet og undersøgelsen viser dermed, at områdets bebyggelse, forud for anlæggelsen af den nuværende Kragehave Landsby, har været placeret inden for det undersøgte område med centrum hvor Frøgård Allé slår en bugt mod øst. Ved undersøgelsen udgravedes i alt 23 huse og seks hegn, samt en række affaldsgruber og kulturlag. Derudover blev der også udgravet en brønd med en velbevaret brøndkasse fra middelalderen. Brøndkassen er optaget i sin helhed og konserveret. I brønden fremkom enkelte spektakulære fund, heriblandt et hestekranie og en træslev. Udgravningen fik kaldenavnet TAK1260, Kragehave Ødetofte 4 og de udgravede arealer består af fem felter der i alt dækker 11.201 m².

Indledning

I denne rapport præsenteres resultaterne fra den arkæologiske udgravning, der blev foretaget i perioden 28. juli til 7. oktober 2005 af Kroppedal Museum for Astronomi, Nyere tid, Arkæologi. Området, benævnt TAK1260 – Kragehave Ødetofte 4, blev udgravet i forbindelse med byggemodning på foranledning af Lind & Risør A/S. Udgravningen blev finansieret af bygherre, Lind & Risør A/S. Budgettet for udgravningen, lydende på 746.288,44 kr, blev godkendt af Kulturarvsstyrelsen den 22. juli 2005 og af bygherre den 25. juli 2005. Det udgravede areal dækker et område på 11.201 m².

Arealet er beliggende henholdsvis nordøst og sydvest for Frøgård Allé. Området er klassificeret som nationalt kulturarvsareal, og der er forud for anlæggelsen af den nordlige del af Frøgård Allé tidligere gennemført undersøgelser i et vej-tracé gennemskærende den centrale del af undersøgelsesområdet (benævnt TAK 1109 – Kragehave Ødetofte 2), af en udstykning beliggende mellem Frøgård Allé og Roskildevej (benævnt Kragehave Ødetofte 3, TAK 1166), samt af et område udlagt til byggemodning umiddelbart syd for TAK1260 (benævnt TAK 1049- Kragehave Ødetofte). Området er mod nord og syd afgrænset af henholdsvis Roskildevej og Kragehavegård og mod øst afgrænset arealet af Kragehave Landsby.

Den egentlige udgravning blev foretaget i umiddelbar forlængelse af en prøvegravning på de berørte arealer. Budgettet for prøvegravningen lød på 256.260,25 kr. I fem områder fremkom interessante bebyggelsesspor, der under den efterfølgende egentlige udgravning blev afdækket i sammenhængende flader. De fem udgravningsfelter betegnes i det følgende Felt 1, 2, 3, 4 og 5, og er nummereret i rækkefølge sydvest mod nordøst. De fem felter dækker arealer på henholdsvis 4.767 m², 1.771 m², 1.016 m², 1.725 m² og 1.922 m².

Området danner en plan til svagt kuperet flade. Centralt i undersøgelsesområdets sydligste del findes en svag højning umiddelbart øst for Frøgård Allé og terrænet stiger tilsvarende jævnt i områdets nordøstligste del op mod Kragehave og Roskildevej. Den først omtalte højning er på Kort

og Matrikelstyrelsens gamle højkantskort (1:20.000) markeret som en 36 meter høj bakke gennemskåret af en nærmest øst-vest orienteret grøft.

Kroppedal – Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi varetog – som det ansvarlige arkæologiske museum – undersøgelsen. Originaldokumentation og oldsager opbevares på Kroppedal.

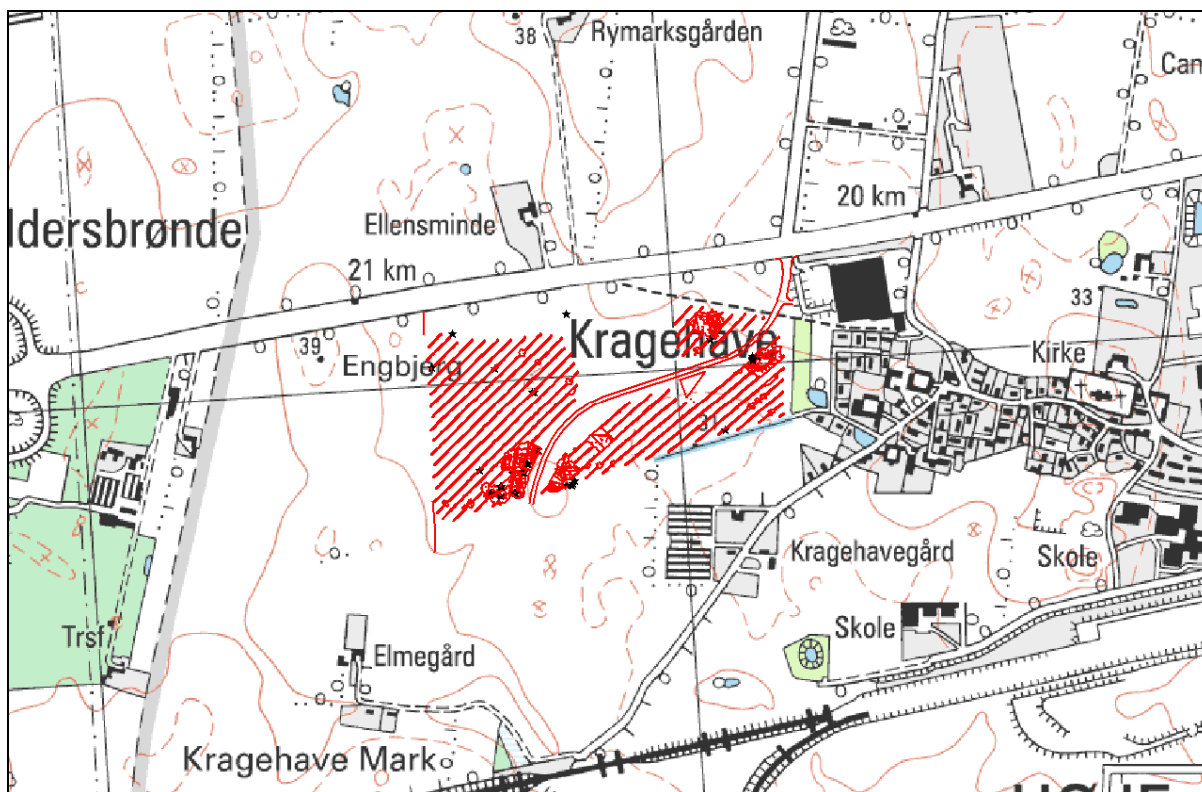

Fig. 1 - Udgravningens placering umiddelbart syd for Roskildevej – 1:6000 (Danmarks Kulturhistoriske Centralregister ©)

Udgravningsmetode

Selve undersøgelsen foregik på følgende måde: Pløjelaget, det vil sige det omrodede humøse muldlag over undergrunden, blev fjernet ved hjælp af en gravemaskine på bæltet med en to meter bred skovl. De herved fremkommende fyldskifter, også kaldet anlæg, blev efterfølgende løbende trukket op med skovlens kant, efter at ”uklare” fyldskifter var blevet fladeskovlet. Muldjorden blev lagt ud til hver side af feltet i forbindelse med aftagningen. Feltet blev opmålt i fladen med GPS, og alle stolpehuller samt andre signifikante anlæg blev snittet med skovl, beskrevet og registreret ved tegning og/eller foto. Efter endt udgravning blev arealerne dækket til igen. Alle fund, trækulsprøver og jordprøver til videre analyser blev hjemtages til museet, hvor der foregik en efterbearbejdning.

Undersøgelsens resultater

I det følgende beskrives de forskellige anlægstyper samt konstruktioner kort. Efterfølgende beskrives de konstruktioner der fremkom ved de arkæologiske undersøgelser.

Anlæg

Et anlæg erkendes ofte som en forhistorisk nedgravning, der i dag kan ses som en mørkfarvet plet i undergrunden. Et anlæg kan indgå i en konstruktion, så som stolpehuller til huse eller hegn, eller være et udtryk for forskellige aktiviteter f.eks. brønde, affaldsdeponering eller begravelser.

Stolpehuller

Et stolpehul ses ofte som en cirkulær nedgravning der udgør nedgravningen, hvori stolpen har været placeret. Et stolpehul kan bestå af flere komponenter. Nemlig selve nedgravningen og i denne et spor enten efter en stolpe der har stået i hullet og rådnet op, eller en sekundær opfyldning af det hul stolpen har efterladt, når den er blevet hevet op.

Huse og hegn

Bøndernes ældste hustype var huse, der bestod af en række centralt placerede stolper – en såkaldt midtsulekonstruktion, der har understøttet tagryggen. Denne hustype kom frem i bondestenalderen. I bronzealderen introduceredes den såkaldte treskibede konstruktion. Det betyder, at der ned gennem huset har stået to rækker af stolper, som har båret en rem, hvorpå spærene og altså taget har hvilet. Det treskibede hus var den altdominerende hustype igennem hele bronze- og jernalderen i Sydsandinavien (1700 f.Kr.-1050 e.Kr.).

Med begyndelsen af middelalderen fra ca 1050 e.Kr. vandt en ny hustype indpas og fortrængte den treskibede konstruktion. Der er tale om enskibede huse, dog stadig med jordgravede stolper. I de enskibede huse bæres tagets vægt alene af væg- og gavlforløbene, og det er denne hustype, der med få ændringer, videreføres helt op i nyere tid. Fra 1200-tallet vinder midtsulekonstruktionen igen frem og supplerer bebyggelsesudviklingen. I visse dele af landet eksisterer typen helt frem til 1800-tallet. I første del af 1300-årene suppleres husbyggeriet generelt med syldsten, der har tjent som fundament for de tagbærende stolper.

Husene erkendes typisk ved at genfinde stolpehullerne placeret i bestemte mønstre afhængig af konstruktionen. De tagbærende stolpers indbyrdes placering varierer gennem tid. Ofte med en sådan regularitet, at disse mønstre kan bruges til at tidsbestemme bebyggelsen ved hjælp af typologiske kriterier.

Husene var typisk bygget af træ. Selve vægkonstruktionen ved vi ofte ikke så meget om, men den kan være udført af flettede vidjer beklasket med ler. En anden mulighed er, at væggene har været opført som stavvægge hvilende i en fodrem, eller de kan være udfærdigede som bulkonstruktion med vandretliggende vægplanker.

På grund af byggematerialerne havde et hus med jordgravede stolper en begrænset levetid. Man regner med omkring 30 år. Når huset har udtjent sin levetid, er det blevet revet ned og et nyt opført, ofte i umiddelbar nærhed af det foregående. Denne byggetradition er årsagen til, at arkæologerne kan finde adskillige hustomter fra samme periode ved hver enkelt udgravning uden, at der nødvendigvis er tale om en landsby. Husene har ofte ikke stået samtidig, men har afløst hinanden over flere generationer.

En gård kunne bestå af et enkelt hovedhus samt et eller flere mindre udhuse. De mindre huse fungerede sandsynligvis som lader og forrådshuse, staldplads eller i nogle tilfælde som beboelse og benævnes ofte som økonomibygninger.

Fig. 2 -. Model af treskibet jernalderhus. Tegning Charlotte Clante ©

Hegn erkendes gennem rækker af identiske stolpehuller der ikke indgår i huskonstruktionerne. Disse kan typisk have indhegnet et gårdsanlæg, dyrefolde, marker eller særlige vejforløb hvor dyr har skullet gennes igennem. Hegnsforløb kan have form af rækker af enkelte stolpehuller, hvorimellem der formentlig har været vidjeflet eller lignende afskærmning. Visse steder ses hegnforløb som dobbelte stolpeforløb, og hegnet må således have taget sig ud som hegnshuse eller såkaldte halvtagshegn. Man har således kunnet anvende hegnshusene som opbevaringsplads til afgrøder, vogne, redskaber eller lignende.

På felt 1-5 fremkom i alt 23 huse samt seks mindre hegnforløb.

Hus 1

Hus 1 er et treskibet øst-vest orienteret langhus med fem sæt tagbærende stolper i den nordøstlige del af felt 2. Langhuset har udskiftede stolper og er forlænget/forkortet i dets funktionstid. Huset er mellem de tagbærende stolper 19,5 meter langt og cirka 2 meter bredt. Der er ikke bevarede væg- og galvstolper, hvorfor en præcis bredde og længde på huset ikke kan foretages. Huset kan ud fra typologiske kriterier dateres til 6.– 8. årh. e. Kr.

Hus 2

Tre meter nord for hus 1 ligger hus 2, der ligeledes er et øst-vest orienteret treskibet langhus bestående tre sæt tagbærende stolper. Langhuset er 9,5 meter langt og 1,5 meter bredt mellem de tagbærende stolper. Husenes parallelle placering, men samtidig tætte indbyrdes placering kan tolkes således at de to bygninger repræsenterer en gård med to faser. Huset dateres ud fra typologiske kriterier til 5./6.-7./8. årh.

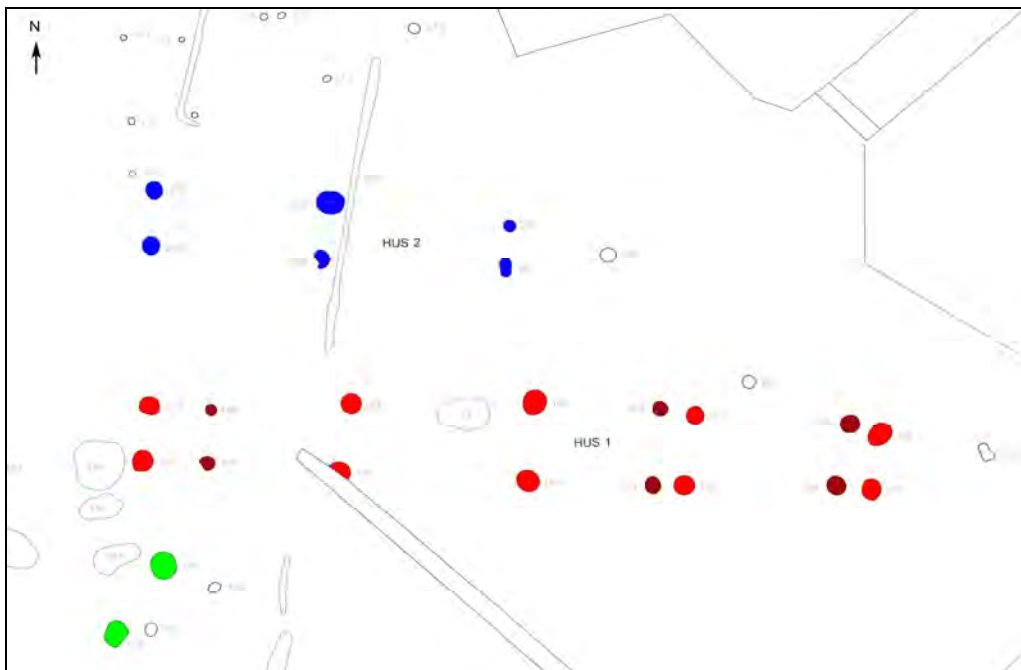

Fig. 3 - Hus 1 (rød) (udskiftninger markeret med mørkerød) og hus 2 (blå), felt 2

Hus 3

Hus 3 tolkes som et 6-sæts nordvest-sydøstorienteret treskibet langhuset. Husets to østligste sæt ses på TAK1260, felt 2, mens de fire vestlige sæt er udgravet i forbindelse med TAK1109, vejtracéet udgravet i 2002. Langhuset er fra tagbærende til tagbærende 26,4 meter lang og mellem 2,3-2,8 meter bredt. Huset er sandsynligvis blevet forlænget mod øst i løbet af dets levetid. Huset kan, ud fra typologisk kriterier dateres til 3.-5. årh. e. Kr.

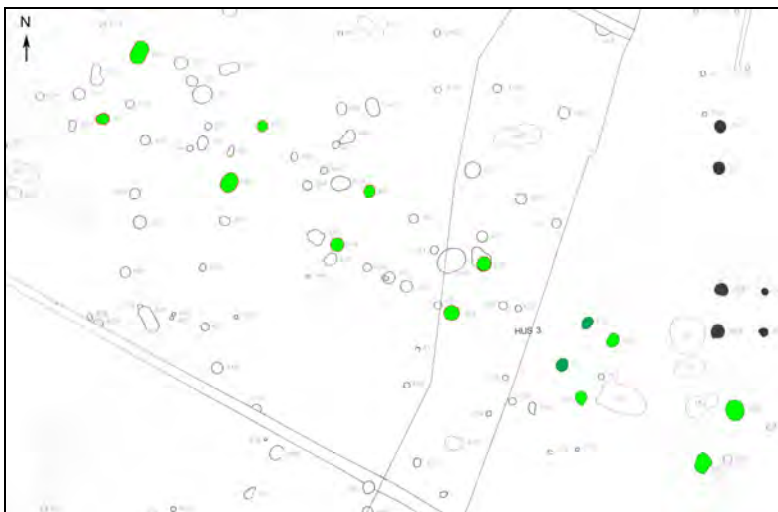

Fig. 4 – hus 3, felt 2. Stolpehuller markeret med mørkegrønt er et ældre gavlførøb til huset.

Hus 4

Hus 4 er et nordvest-sydøst orienteret treskibet langhus bestående af fire sæt tagbærende stolper beliggende umiddelbart syd for hus 3 i den centraløstlige del af felt 2. De to vestligste sæt er placeret på TAK1109, og de to østligste sæt på TAK1260.

Langhuset har en samlet længde mellem de tagbærende stolper på 17,8 meter, og en bredde mellem 1,8 og 2,4 meter. Huset dateres, ud fra typologiske kriterier, til 6.-8. årh. e. Kr.

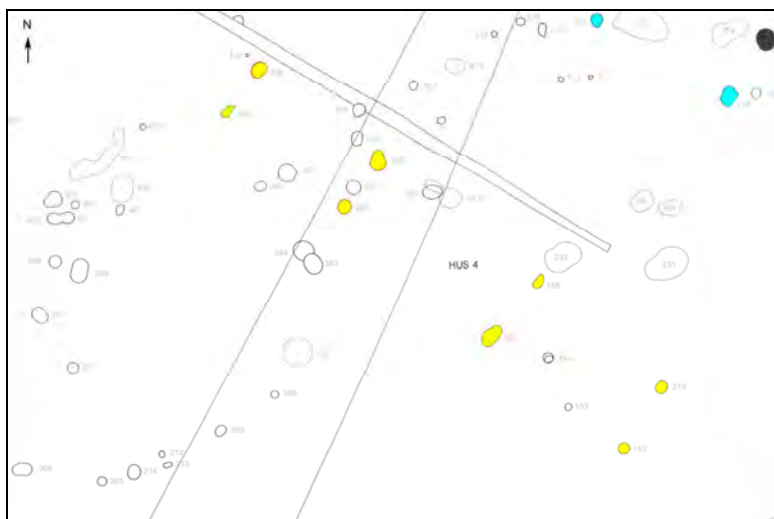

Fig. 5 – hus 4, felt 2.

Hus 5

Hus 5 er et vest-øst-orienteret treskibet langhus bestående af tre sæt tagbærende stolper i den sydøstlige hjørne af felt 2. Det vestligste sæt er beliggende på TAK1109, mens de to østligste sæt er beliggende på TAK1260. Der er muligvis et yderligere vestligt placeret sæt, hvor den nordlige makker i så fald er fjernet af et dræn. Husets samlede længde mellem de tagbærende stolper er 18,75 meter og bredden er mellem 2,0 og 2,3 meter. Hus 5 kan, ud fra typologiske kriterier dateres til 5.-6. årh. e. Kr. I anlæg en af de tagbærende stolper fremkom et miniature-svaleredeørekar. Et lignende svaleredeørekar, dog ikke miniature, er fremkommet ved udgravningen af hus 39 ved Torstorp Vesterby (TAK295), og dateres i denne sammenhæng til vikingetid (for en nærmere beskrivelse af karret se under beskrivelse af keramikken).

Hus 6

Hus 6 er et øst-vest-orienteret to-sætshus i det sydvestlige hjørne af felt 2. Det vestligste tagbærende sæt er beliggende på TAK1109, mens det østligste sæt er på TAK1260. Længden mellem de tagbærende stolper er mellem 5,6-6 meter og bredden er 1,8 meter. Det er desværre ikke muligt at datere huse med kun to sæt tagbærende stolper typologisk. Huset skal dog sandsynligvis ses i sammenhæng med et af langhusene lige nord for og dateres derudfra til 5.-8. årh. e.Kr.

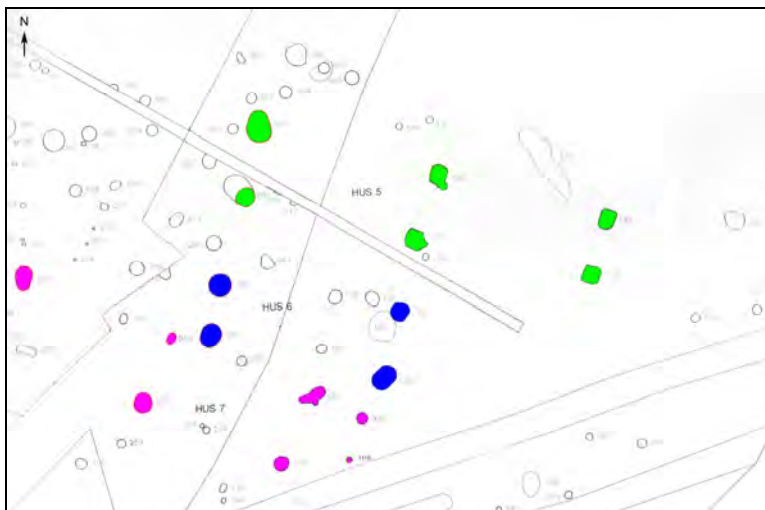

Fig. 6 – hus 5 (grøn), hus 6 (blå) og del af hus 7 (lyserød), felt 2.

Hus 7

Hus 7 er et nordvest-sydøst orienteret treskibet langhuset med fire sæt tagbærende stolper. De tre vestligste sæt ses på TAK1109, mens det østligste sæt ses i det sydvestlige hjørne af TAK1260. Langhuset har en samlet længde mellem de tagbærende stolper på 16,3 meter og en bredde mellem 2,0 og 2,4 meter. Langhuset kan ud fra typologiske kriterier, dateres til 3.-5. årh e. Kr.

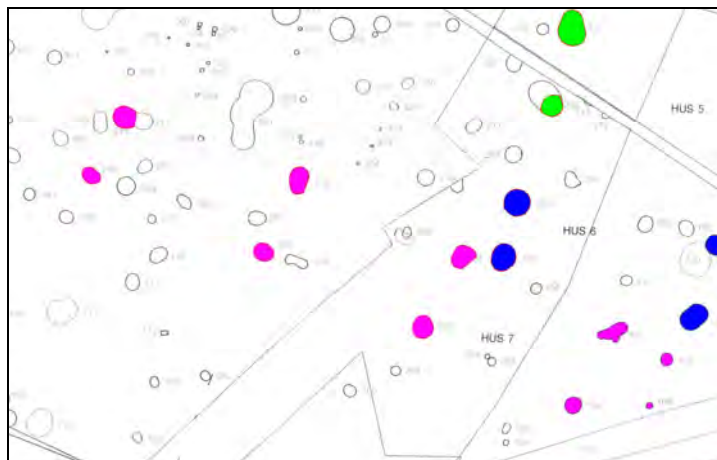

Fig. 7 – hus 7, felt 2 (lyserød)

Hus 8

Hus 8 er et øst-vest orienteret treskibet langhus med fem sæt tagbærende stolper og vægstolper langs dele af langhusets nordvæg. Hus 8 ligger i den sydøstlige del af felt 1. Langhuset er 12,2 meter langt, og bredden svinger 1,8-2 meter. Ved langhusets nordlige langsides ses et bevaret vægforløb bestående af dybt nedgravede stolper cirka 80 cm fra de tagbærende stolper. Huset er i løbet af sin funktionstid blevet forkortet/forlænget med et enkelt sæt tagbærende stolper, og ved samme lejlighed er det vestligste sæt af tagbærende stolper blevet udskiftet. Huset skal, ud fra typologiske kriterier dateres til yngre bronzealder/førromersk jernalder (8. – 1. årh. f. Kr.).

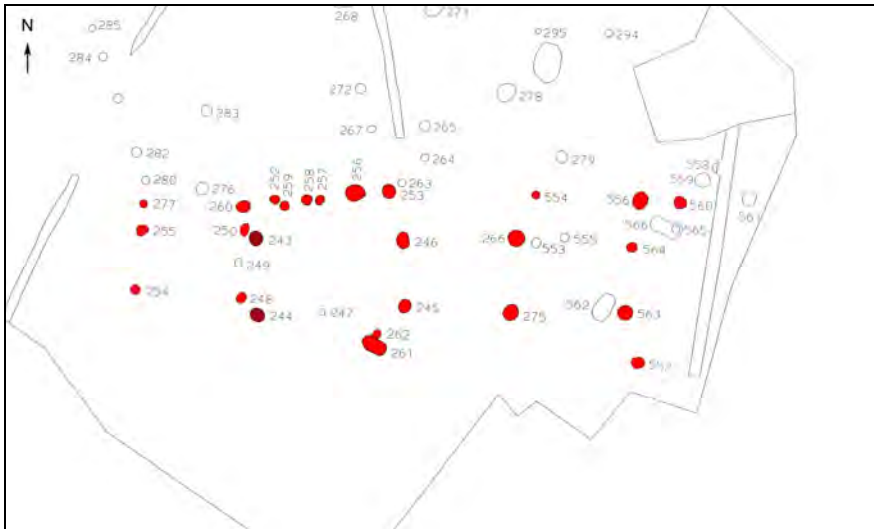

Fig. 8 – hus 8, felt 1. Stolpehuller markeret med mørkerødt er et udskiftet sæt.

Hus 9

Hus 9 er et nord-syd orienteret treskibet langhus med fire sæt tagbærende stolper beliggende i den nordøstlige del af felt 1. Den nordøstlige tagbærende stolpe har sandsynligvis haft en makker, der er bortgravet af et nord-syd gående dræn. I husets østlige langvæg fremkom et sæt dørstolper. Langhuset har mellem de tagbærende sæt en samlet længde på 13, 25 meter. Bredden er mellem 2-2,5 meter. Huset kan desværre ikke dateres nærmere end yngre jernalder.

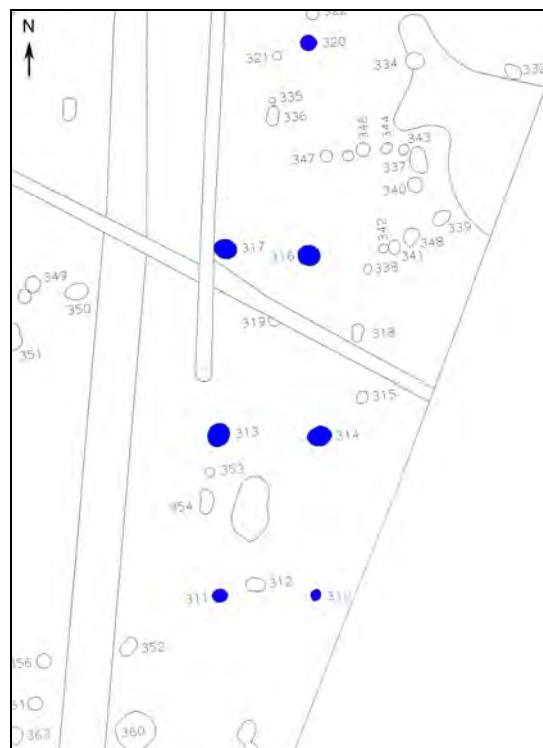

Fig. 9 – hus 9, felt 1.

Hus 10

Hus 10 er et øst-vestorienteret treskibet langhus beliggende i den nordvestlige del af felt 1. Husets fire østlige sæt udgravedes i forbindelse med TAK1109. Der fremkom bevarede vægstolper i såvel det sydlige som nordlige vægforløb. Huset har i sin helhed fem fag af tagbærende stolper, hvoraf det vestligste dog kun består af én tagbærende stolpe. Hus 10 har indenfor de tagbærende sæt en samlet længde på 19,4 meter og en bredde mellem 2,3 og 2,6 meter. Huset kan ud fra typologiske kriterier dateres til 3.-5. årh. e. Kr.

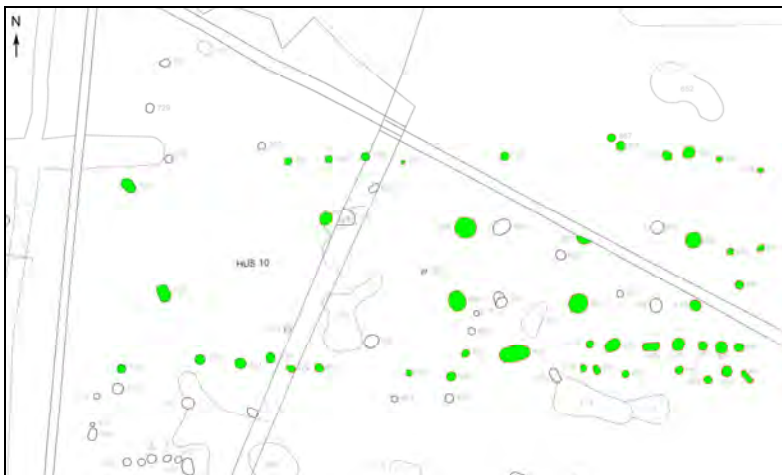

Fig. 10 – hus 10, felt 1.

Hus 11

Hus 11 er en to-sæts-konstruktion beliggende fem meter nord for hus 8. Huset består af fire tagbærende stolper i en regelmæssig kvadrat. Huset er 2,2 meter i øst-vest retning og 2 meter i nord-syd retning. Konstruktionens umiddelbare nærhed til hus 8 sandsynliggør, at de to huse skal ses i en sammenhæng, således at hus 11 er samtidigt med hus 8, og at de to anlæg udgør en økonomisk enhed bestående af beboelse og eventuelt stald med tilhørende økonomibygning. Det er ikke muligt at datere huse med kun to sæt tagbærende stolper typologisk, men da huset sandsynligvis skal ses i sammenhæng med hus 8 kan dette hjælpe i dateringen.

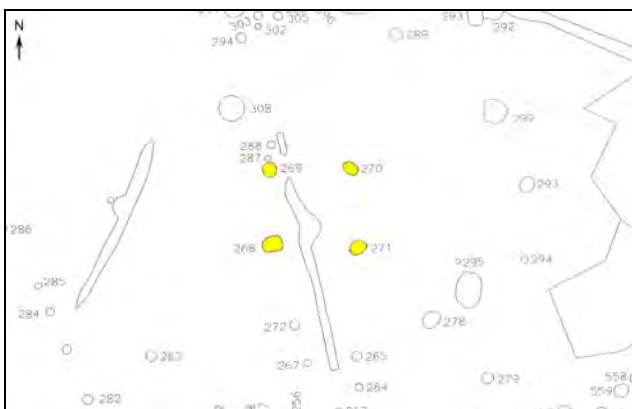

Fig. 11 – hus 11, felt 1.

Hus 12

Fem meter nord for hus 11 fremkom en 6,5 meter lang konstruktion med to sæt tagbærende stolper. Konstruktionen er atypisk, men dens umiddelbare nærhed og orientering i forhold til hus 11 og hus 8 muliggør, at her kan være tale om endnu en økonomibygning. Konstruktionen er 6,5 meter langt og mellem 2,2 og 2,7 meter bredt. Det er ikke muligt at datere huse med kun to sæt tagbærende stolper typologisk, men hvis huset skal ses i sammenhæng med hus 8 kan det dateres til yngre bronzealder/førromersk jernalder (8.-1. årh. f.Kr.).

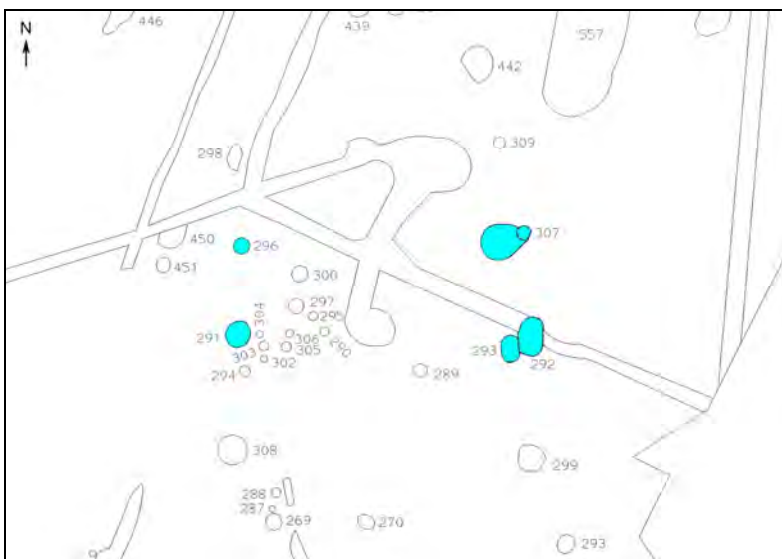

Fig. 12 – hus 12, felt 1.

Hus 13

Hus 13 er et treskibet vest-øst orienteret hus med tre sæt tagbærende stolper. Det kan ikke udelukkes at der har været et yderligere sæt mellem 2. og 3. sæt tagbærende stolper, da området er gennemskåret af flere grøftforløb. Huset har mellem de tagbærende stolper en samlet længde på 6,5 meter og en bredde mellem 3,0-3,25 meter. Såfremt der har været tale om et yderligere sæt tagbærende stolper mellem 2. og 3. sæt, kan huset ud fra typologiske kriterier dateres til yngre bronzealder/førromersk jernalder (8. årh. f. Kr.-1. årh. e. Kr.).

Fig. 13 - hus 13, felt 1.

Hus 14

Hus 14 er et vest-øst orienteret treskibet langhus med fire sæt tagbærende stolper, beliggende i den sydvestlige del af felt 1. Huset har mellem de tagbærende stolper en samlet længde på 6 meter, og en bredde mellem 2,35 og 2,65 meter. Huset skal, ud fra de typologiske kriterier, sandsynligvis dateres til yngre bronzealder/førromersk jernalder (8. årh. f. Kr. – 1. årh. e. Kr.).

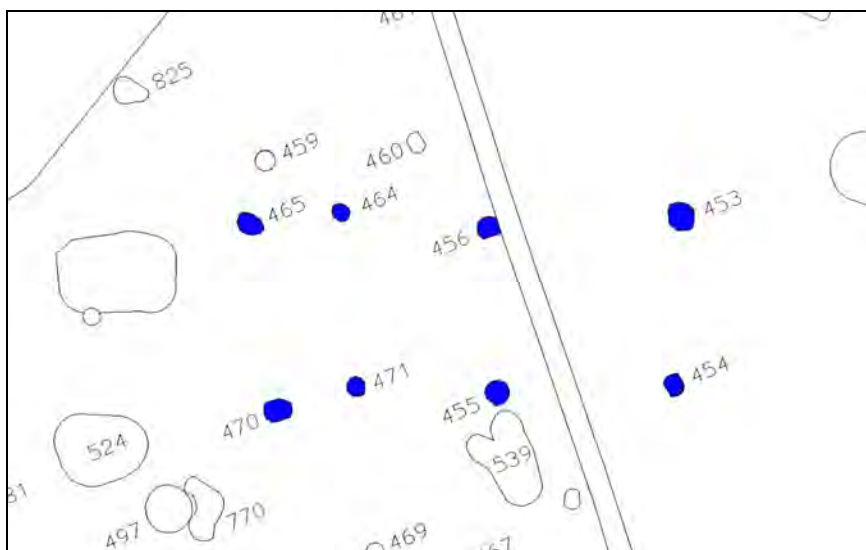

Fig. 14 – hus 14, felt 1.

Hus 15

Hus 15 er et nord-syd orienteret treskibet langhus i den vestlige del af felt 1. Langhuset har fire sæt tagbærende stolper, og er mellem de tagbærende sæt 10,9 meter langt og mellem 1,9-2,2 meter bredt. Huset har bevaret vægforløb såvel på den vestlige som den østlige langside, samt bevaret gavlførløb i den sydlige gavl. Huset er, med vægforløb, fire meter bredt. Hus 15 er enten en forløber eller en afløser for hus 16. Det har ikke været muligt at bestemme, hvorvidt hus 15 eller hus 16 er blevet anlagt først. Huset kan desværre ikke dateres nærmere end jernalder.

Hus 16

Hus 16 er et nord-syd orienteret treskibet langhus i den vestlige del af felt 1. Hus 16 er enten en forløber eller en afløser for hus 15. Det har ikke været muligt at bestemme, hvorvidt hus 15 eller hus 16 er blevet anlagt først. Langhuset har fem sæt tagbærende stolper. Huset er 13,7 meter langt og 2,20 meter bredt mellem de tagbærende stolper. Parallelt med vestvæggen løber, i hele husets længde, en grøft der tolkes som væggrøft til hus 16. Med vægforløb har huset været 5,2 meter bredt. Huset kan desværre ikke dateres nærmere end jernalder.

Hus 17

Hus 17 er et mindre firestolpe-anlæg i den nordvestlige del af felt 1. Konstruktionen består af to sæt tagbærende stolper hvor stolperne er placeret med en indbyrdes afstand på 1,75 meter, og afstanden mellem de to sæt tagbærende stolper er 3,25 m. Det kan ikke udelukkes at huset ikke er en konstruktion i sig selv, men skal ses i sammenhæng med hus 22. Huset dateres til oldtid.

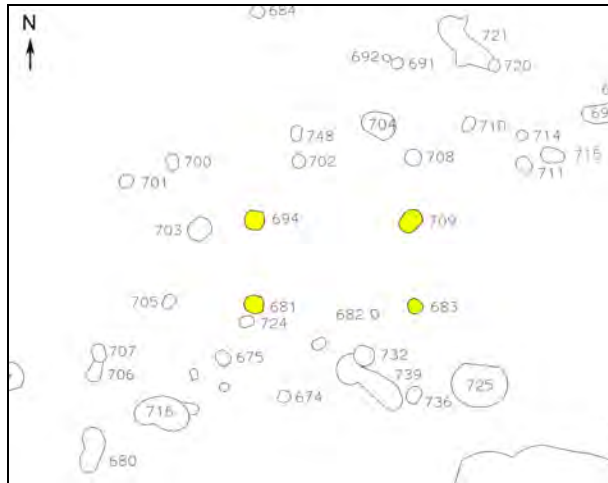

Fig. 16 – hus 17, felt 1.

Hus 18

Hus 18 er et øst-vestorienteret treskibet langhus med tre sæt tagbærende stolper, samt vægstolper i den østlige del af felt 4. Det østligste sæt af tagbærende stolper har været udskiftet i husets funktionstid. Huset er ud fra typologiske kriterier dateret til 5./6. – 7./8. årh. e. Kr.

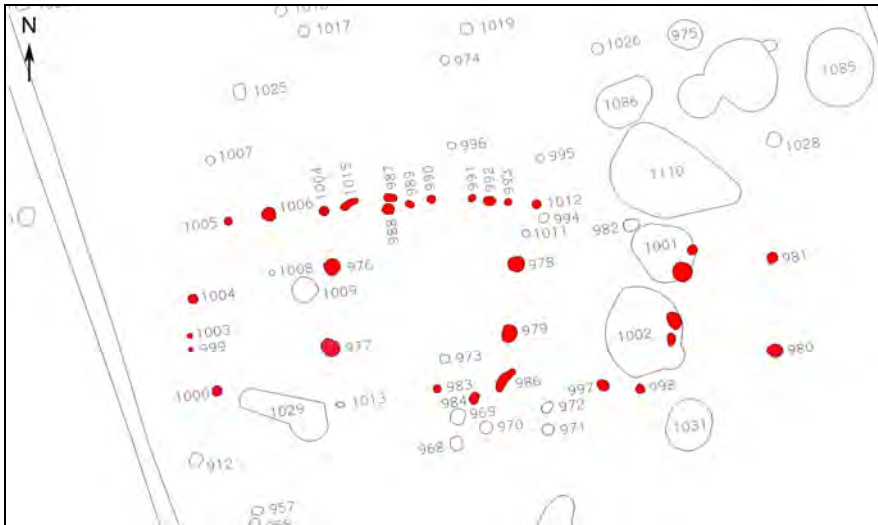

Fig. 17 – hus 18, felt 4.

Hus 19

Hus 19 er et øst-vest orienteret treskibet langhus med fire sæt tagbærende stolper samt bevaret væg- og gavlførøb umiddelbart nord for hus 18. Vægstolperne er placeret regelmæssigt med en indbyrdes

Hus 21

Hus 21 er et ét-skibet øst-vest-orienteret langhus med lige langsider beliggende centralt på felt 1. Huset fremstår med uregelmæssigt bevarede jordgravede stolper i vægforløbet, hvor især husets sydlige langside er bevaret. Det har ikke været muligt entydigt at bestemme de tilhørende jordgravede stolper på den nordlige langside og det præcise forløb i husets nordvestlige hjørne er usikkert. Huset er omtrentligt 14 meter langt og fem meter bredt. Det nordlige vægforløb, samt det østlige gavlforløb, er stort set ikke bevaret, hvilket kan skyldes de generelle bevaringsforhold, eller at det nordlige vægforløb samt den østlige gavl har haft en fodrems- eller syldkonstruktion. Vægforløbet i husets nordvestlige hjørne fremstår uafklaret. Der kan være tale om flere udskiftninger eller blot "løse" stolpehuller der forvirrer billedet. Huset har i sin placering af stolperne, samt i dybde og diameter af disse en vis lighed med huse med jordgravede stolper udgravet i Tårnby (Kristiansen 2005). Ét-skibede huse med lige langsider fremkommer i det danske område i begyndelsen af 900-tallet og anvendes gennem hele middelalderen (Skov 1994). Huset er delvist omkranset af gruber der respekterer husets afgrænsning, hvoraf den ene grube rummede flere metalgenstande der kan bestemmes til tidlig middelalder, herunder et vendisk knivskedebeslag (se figur 25).

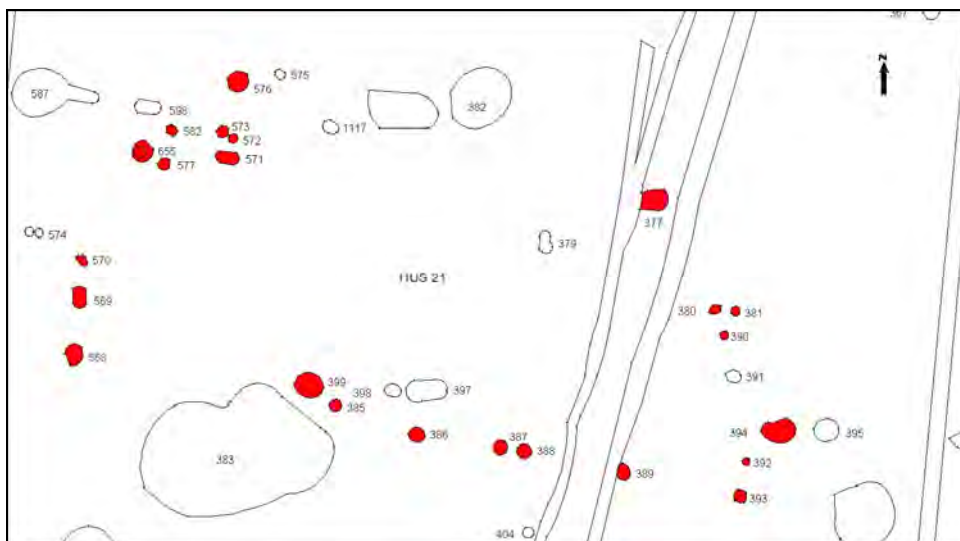

Fig. 20 – hus 21, felt 1

Hus 22

15 meter nord for hus 21 ligger hus 22 der er et øst-vest orienteret langhus med lige langsider. Hus 22 fremstår, lig hus 21, med uregelmæssigt jordgravede stolper i vægforløbet i såvel den nordlige som sydlige langside. Gavlforløbene, samt dele af vægforløbet, fremstår uensartet, hvilket kan skyldes de generelle bevaringsforhold eller at dele af huset har haft en fodrems- eller syldkonstruktion. Der er dog ikke registreret stenspor i området efter en syldkonstruktion. Huset er cirka 13 meter langt og 5,5 meter bredt. Stolpesporene fremstår delvist parallelt placeret, og huset har i sin placering af stolperne samt diameter og dybde en vis lighed med huse med jordgravede stolper udgravet i Tårnby (Kristiansen 2005). I hus 22 fremkom fire jordgravede stolper, svagt trukket mod vest i forhold til centrum af huset. Disse stolper er umiddelbart tolket som tagbærende stolper i en fire-stolpekonstruktion uafhængig af hus 22, benævnt hus 17. Dette skyldes at konstruktionen har en svagt mere vestlig orientering end hus 22. Det kan dog ikke udelukkes at hus 17 skal ses som en del af hus 22.

Hus 22 har færre stolpespor i væglinien end der ses på hus 21, men også her ser det ud til at de lidt større gruber, der kan dateres til middelalder, respekterer selve bygningen. Ét-skibede huse med lige langsider fremkommer i det danske område i begyndelsen af 900-tallet og anvendes gennem hele middelalderen (Skov 1994).

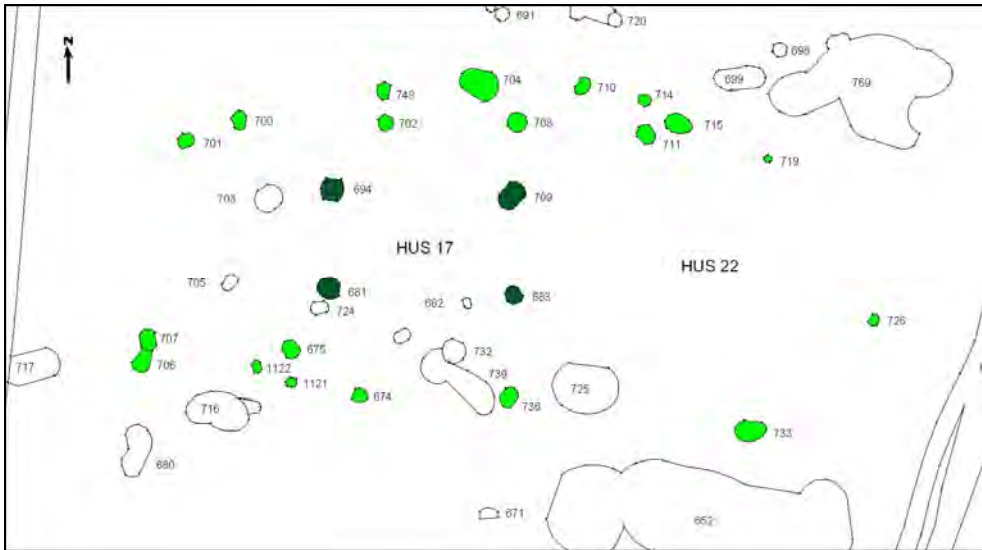

Fig. 21 – hus 22 (lysegrøn) og hus 17 (mørkegrøn), felt 1

Hus 28

I den nordvestlige del af felt 5 fremkom et enkelt tilnærmelsesvist øst-vestligt orienteret treskibet langhus bestående af fire sæt af tagbærende stolper. Hus 28 har fem bevarede vægstolper, samt bevarede dørstolper i husets såvel nordlige som sydlige langside.

Huset er mellem de tagbærende stolper mellem 2,7-3,2 meter i bredden og 13,6 meter i længden. Husets bredde mellem vægstolperne er cirka 5,2 meter. Huset kan, på baggrund af typologiske kriterier, dateres til ældre romersk jernalder.

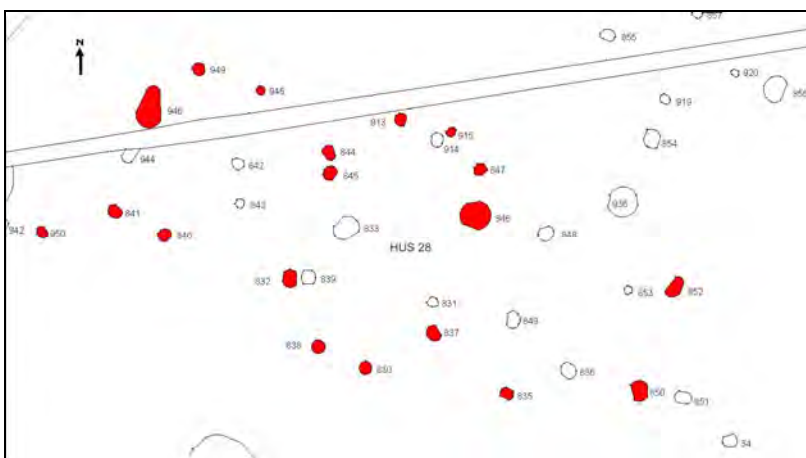

Fig. 22 – hus 28, felt 5

Under udgravninger blev der også erkendt flere rester af hegnsforløb på de udgravede områder. Hegn 23 til hegn 27 og hegn 29 er alle kortere, bevarede hegnsforløb på felterne 1, 2, 4 og 5. Det har ikke været muligt at knytte disse hegnsrester til nogle af husene med sikkerhed.

Gruber

En grube er en fællesbetegnelse for irregulære nedgravninger af forskellige størrelser og med forskellige formål. Samme grube kan have haft skiftende funktioner gennem sin levetid. F. eks. kan man have gravet hullet for at skaffe råstoffer i form af ler eller sand, hvorefter hullet er blevet opfyldt med affald fra bopladsen gennem en periode.

En stor del af gruberne indeholdte større eller mindre mængder af keramikskår af boplads karakter, samt knoglefragmenter og i enkelte tilfælde metalgenstande. Der er sandsynligvis tale om keramik, der efterhånden som det er gået i stykker er blevet kasseret i affaldsgruberne. På TAK1260 er der registreret i alt 192 gruber. Størstedelen af gruberne registreredes ved snitning med skovl og efterfølgende tegning, og enkelte er gravet ved hjælp af maskinkraft under overvågning af en arkæolog.

Brønde

Brønde er nedgravninger brugt til at skaffe vand til bopladsen. Brøndene har tit stået åbne over en længere periode, hvorfor en hvis tilsanding kan iagttages. De er ofte blevet opfyldt med affald ved endt brug. Brønden kan også have haft en anden funktion end at skaffe rent drikkevand. Det stillestående vand, der har været i brønden, kan f.eks. have været brugt til at rødnø hør, der er en del af bearbejdningsprocessen af hør til tekstilproduktion. Nogle brønde kan være opbygget og støttet af ved hjælp af træværk af forskellig art.

På TAK1260, felt 1, fremkom en brønd beliggende på den sydvestlige del af feltet. Brønden fremstod i fladen som en 2,5 meter bred tilnærmelsesvist cirkulær nedgravning. I en dybde af cirka en meter fremkom et brøndanlæg bestående af syv fag af en velbevaret brøndkasse (se fig. 23). Brøndkassens øverste skifter var dårligt bevarede og lå stærkt forskudte og sammentrykkede i forhold til deres oprindelige placering. Den nærmest kvadratiske brøndkasse består af tilskårne ege- og bøgeplanker der i hjørnerne er samlet ved lafte-teknik. Flere af plankerne har udskæringer og spor efter tidligere at have været anvendt i en anden sammenhæng. Blandt de genanvendte planker er blandt andet to stykker, der er samlet med nagler med rombisk nagleblik. Disse planker lader ingen tvivl om, at der er tale om genanvendt skibstømmer af eg. Mellem de to planker findes velbevaret kalfatring af dyrehår. Tilstedeværelsen af bøgeplanker antyder, at hustømmer ligeledes kan være anvendt til konstruktion af brønden.

Fylden i og omkring brøndkassen rummede meget få genstande. Ud over en del bearbejdede træstykker og enkelte mindre knogler fandtes et hestekranie og en træslev. Begge var ejendommeligt nok placeret uden for brøndkassen. Hestekraniet samt slevens placering skal muligvis tolkes som ofringer, ud fra den iagttagelse at de lå udenfor selve brøndkassen, og derfor må være placeret i brønden i forbindelse med konstruktionen af denne. Der fremkom ikke andre dele af et hesteskelet ved udgravningen. Lignende fund af hestekranier i forbindelse med brøndkonstruktioner kendes bl.a. fra svenske udgravninger i forbindelse med Øresundsforbindelsen, der dateres til yngre jernalder/vikingetid, hvor de tolkes som ofringer. Denne tolkning stemmer vel overens med brønden fra TAK1260.

Fig. 23 – billede af brøndkasse under udgravningen.

Fig. 24 – træslev udenfor brøndkassen under udgravningen.

En datering af brønden er lidt vanskelig, da der ikke er foretaget dendrokronologiske eller kulstof 14 dateringer på træet. De rhombiske nagleblik fra egeplanken er typiske for fartøjer fra yngre jernalder og vikingetid, mens plankens kantdekoration, tykkelse, firkantede naglehuller og håndværkets lidt dårlige standard peger i retning af 1300- eller 1400-tallet. I den forbindelse er det også vigtigt at huske på, at der er tale om genanvendt tømmer.

De bevarede fag er sidenhen blevet konserveret og blandt andet blevet anvendt i Kroppedal Museums udstilling "Bønder, Stormænd og Skidne Grumkarle" i 2008.

Grøfter

På de sydlige dele af udgravningsområdet blev der registreret flere rester af grøfts-systemer. Grøfterne løber i henholdsvis nordnordøst-sydsydvest gående retning og i østnordøst-vestsydvest gående retning. Lignende grøfts-systemer kunne iagttages i forbindelse med udgravningen på Kragehave Ødetofte (TAK1049) sydvest for Kragehave Ødetofte 4. Der var desværre ingen daterende fund i grøfts-systemerne, så en tidsbestemmelse af grøfterne er usikker. De bør dog sandsynligvis henføres til middelalderen, da brugen af grøfter som markering af bl.a. tofteskel og ejerlavsskel var udbredt i perioden. Grøfts-systemerne er mellem 0,5 og 1 meter brede og varierer i dybden fra et par cm til cirka 50 cm.

Kulturlag/Aktivitetsområder

Kulturlag er som de øvrige anlægstyper resultatet af menneskelig aktivitet, i reglen bopladsaffald aflejret på selve bopladsen eller i en udsidszone i umiddelbar nærheden af denne. Kulturlag bevares, i det åbne land, gerne i naturlige lavninger, hvor de har været beskyttet mod moderne pløjning.

På felt 5, i den nordvestlige del af det undersøgte areal, fremkom flere bevarede kulturlag/aktivitetsområder. I disse fremkom flere genstande, hvor nogle vil blive nærmere beskrevet nedenfor.

Fund

Det er primært keramik af boplads-karakter der er fremkommet på felterne 1-5 samt enkelte metaller foruden den bevarede brøndkasse. Derudover er der fremkommet flintredskaber blandt andet i form af øksefragmenter, skrabere, pilespidser og fragmenterede knogler fra forskellige husdyr.

Metaller

I en grube umiddelbart syd for hus 21 på felt 1 fremkom, udover tand- og knoglemateriale, tre fragmenter af et såkaldt vendisk knivskedebeslag i bronzeblik. Beslaget har opdrevede ligearmede kors i tre rækker med syv kors. Hul til nitter er bevaret på alle fragmenterne. Knivskedebeslaget der fremkom ved hjælp af metaldetektor, dateres til år 1000-1250 – tidlig middelalder. Gruben skal sandsynligvis ses i sammenhæng med hus 21, der dateres til middelalder, og hvis vægforløb gruben følger og respekterer.

Fig. 25 – Vendisk knivskedebeslag fra anlæg 384.

Mellem hus 21 og 22 på felt 1 lå en grube, hvori der fremkom to sammenrustede klinknagler. Der fremkom ikke yderligere genstandsmateriale i anlægget, men placeringen mellem hus 21 og 22 gør, at det muligvis skal henføres til deres funktionstid og dermed dateres til middelalder.

Umiddelbart syd for hus 22 på felt 1 fremkom en større grube med en del knogle- og tandmateriale fra husdyr, en del metalgenstande og enkelte slibesten. Metalgenstandene der fremkom i anlægget var jernklinknagler, hvoraf flere har svagt rombiske klinkplader. Disse er meget lig klinkpladerne monteret på de genanvendte skibsplanker fra den velbevarede brøndkasse. Derudover fremkom et enkelt ske-/hulbor, nåle, knive samt en fragmenteret bronzegenstand – muligvis et beslag. Det mulige fragmenterede beslag har et indpunslet kors samt to halvcirkler hvorfra der udgår vinkelrette streger (muligvis bladornamentik). Derudover har det en indpunslet linje langs kanten. Fragmentet dateres til 1100-1200-tallet.

Gruben skal sandsynligvis ses i sammenhæng med hus 22, der dateres til middelalder, og hvis vægforløb gruben følger og respekterer.

Keramik

Der fremkom enkelte større koncentrationer af keramik i affaldsgruberne på Kragehave Ødetofte 4. Der er primært tale om keramik af bopladskarakter, dvs. koge- og opbevaringskar, der blev fremstillet lokalt, og efterhånden som de gik i stykker blev kasseret i affaldsgruber, eller spredtes rundt omkring på pladsen.

I en større grube på den sydvestlige del af felt 5 fremkom større mængder keramikskår foruden flintredskaber (se nedenfor). Genstandene kan ud fra stilistiske karakteristika dateres til bondestenalderen – nærmere bestemt 3900 f.Kr. til 2800 f.Kr.

Ligeledes på felt 5 fremkom, i to mindre affaldsgruber, større mængder lerkarskår fra flere kar,

herunder blandt andet større dele af ét lerkar. Karret var ornamenteret med lodrette dybe indridsede furer i varierende bredde fra ca. 1 mm til 3 mm placeret i ”klaser” afbrudt af 16 mm brede stykker. Skårene kan ud fra ornamentikken dateres til bondestenalderen. Derudover fremkom dele af minimum tre forskellige kar. Keramikken kan dateres til bondestenalderen ud fra ornamentikken, der består af parallelle indridsninger og/eller lodrette og vandrette furer. Udover en del keramik fremkom enkelte knoglefragmenter fra husdyr samt flere stykker flintaffald fra produktionen af flintredskaber.

I et kulturlag på felt 5, fremkom dele af et lerkar. Fragmenterne er af et såkaldt retvægget bæger med indtryk af beviklet snor i grantræslignende figurer. Karrets form, samt ornamentikken bestående af grantræslignende figurer, er karakteristisk for den sene del af bondestenalderen og dateres til 2800 f.Kr. til 1700 f.Kr.

Hypptigt forekommer genstande som lerkar, eller fragmenter heraf, i affaldsgruber, hvor de er deponeret efter endt brug. I et enkelt tilfælde fremkom der dog et fund fra en tagbærende stolpe i hus 5. Dette er et såkaldt miniaturessvaleredeørekar. Selve karret blev ødelagt ved udgravningen af stolpehullet, og det var ikke muligt at optage den anden del, da den gik så meget i stykker. Det var dog muligt at genskabe dele af karret. Svaleredeørekarret har fået sit navn efter de halvovale ”udvækster” på karret, umiddelbart under gennemboringer i karsiden til snoreophæng. Disse opfattes typisk som en beskyttelse af snoren som karret har været ophængt i, når den har hængt over et ildsted. Netop miniatuureudgaver af lerkar, foruden fund af enkelte mønter eller lignende, forekommer i sjældnere tilfælde i tagbærende stolper eller dørstolper på husene. De tolkes i disse tilfælde som husofre nedlagt i forbindelse med opførelsen af huset.

Knogler

I enkelte af gruberne samt i brønden fremkom der bevarede knoglefragmenter fra tamdyr. Der er primært tale om knoglefragmenter samt enkelte tænder fra husdyr som hest, ko, gris samt ged/får. Knoglerne er bl.a. madrester, der er blevet smidt ud i affaldsgruberne.

Flint

I den tidligere omtalte større grube på den sydvestlige del af felt 5, fremkom en del redskaber af flint samt forarbejder til disse. Blandt fundene var tværpile, skiveskrabere, flækkeknive og fragmenter af slebne økser. Skiveskrabere og flækkeknive er flintafslag med en såkaldt retouche. Retouche er en bearbejdning af flinten, hvor den skarpe kant fjernes. Dette gøres blandt andet, hvis redskabet skal bruges til at skrabe skind uden at gennemskære det, til skæftning hvor man ikke ønsker at skarpe kanter slider på selve skæftningen, eller blot for at beskytte fingrene mod skarpe kanter, hvis flinten anvendes som en kniv til gennemskæring. Derudover fremkom en del flintaffald i form afslag. Genstandene dateres til bondestenalderen (nærmere bestemt 3900 f.Kr. til 2800 f.Kr.).

I et kulturlag på felt 5, fremkom blandt andet en såkaldt tyknakket huløkse af flint. Øksen er slebet på breddesiderne samt delvist på smalsiderne. Øksen dateres til den sene del af bondestenalderen, (2450 f. Kr. til 1950 f. Kr.). Derudover fremkom enkelte dyretænder og flintaffald fra redskabsproduktionen.

Fig. 26 – tyknakket huløkse fra anlæg 918, felt 5.

Naturvidenskabelige undersøgelser

I forbindelse med arkæologiske udgravninger kan der udføres en lang række naturvidenskabelige undersøgelser, der kan hjælpe til at få yderligere indsigt.

Makrofossilanalyser

Makrofossilanalyser (undersøgelse af korn, frø og lign.) kan give et øget indblik i de afgrøder og planter, der dyrkedes i området. Yderligere kan makrofossilerne anvendes til naturvidenskabelige dateringer (AMS-dateringer) af pladsen, der kan under- og udbygge den opstillede huskronologi og dermed give arkæologerne et mere sikkert anvendeligt typologisk arbejdsredskab.

Under udgravningen blev der taget jordprøver fra de tagbærende stolpehuller i hus 15 og 16 på felt 1. Desværre fremkom der ikke anvendeligt materiale fra jordprøverne.

Undersøgelsens konklusioner og perspektiver

Kroppedal museum foretog i 28. juli til 7. oktober 2005 en arkæologisk undersøgelse af Kragehave Ødetofte 4 (020207-141) på foranledning af Lind & Risør A/S. Den egentlige udgravning, der består af felterne 1-5 dækker et areal på 11.201 m² henholdsvis nordvest og sydøst for Frøgård Allé.

På felt 1 og 2 fremkom de mest massive bebyggelsesspor. Husene dateres ud fra typologiske

kriterier fra yngre bronzealder/førromersk jernalder til middelalder.

Bebyggelsen er beliggende henholdsvis på toppen, samt på den sydvestlige side af en mindre højning. Denne højning er beliggende nøjagtigt hvor stednavnet 'Ødetofte' er markeret på et matrikelkort fra 1786 (se figur 27). Udover selve bebyggelsen fremkom en velbevaret brønd i den sydvestlige del af feltet, der dateres til middelalder. Dertil fremkom en række gruber der repræsenterer en tidlig-middelalderlig fase. På felt 4, beliggende i undersøgelsesområdets nordligste del, afdækkedes spor efter tre bygninger, hvoraf de to er treskibede langhuse med velbevarede spor efter vægge. Det tredje hus i dette område udgøres af en mindre bygning med fire tagbærende stolper og uden spor af vægge. Husene dateres ud fra typologiske kriterier til henholdsvis 5./6. – 7./8. årh. e. Kr. og 1.- 2. årh. e. Kr. Den mindre bygning dateres til oldtid. Felt 5 er beliggende i undersøgelsesområdets nordøstlige del. Her fremkom flere gruber der dateres neolitikum. I udgravningsfeltets mere perifere dele afdækkedes en flere kulturlag og egentlige gruber. Der blev erkendt et enkelt hus på arealet, der dateres til ældre romersk jernalder.

Kroppedal Museum har i henholdsvis 2002 og 2004 foretaget egentlige udgravninger i et vejtracé mellem felt 1 og 2 (TAK1109), en egentlig udgravning umiddelbart syd for TAK1260 felt 1 og 2 (TAK1049) og en prøvegravning på arealerne nord for Frøgård Allé, umiddelbart vest for TAK1260, felt 4 (TAK1166). Disse udgravninger giver sammen med TAK1260 et godt indblik i bebyggelsesudviklingen ved for den nuværende Kragehave landsby.

På TAK1109 – Kragehave Ødetofte 2, beliggende mellem TAK1260 felt 1 og 2, fremkom bebyggelsesspor samt genstandsmateriale, der dateres til yngre jernalder og særligt perioden 5.-8. årh. e.Kr. Flere af gruberne i området repræsenterer en tidlig middelalderlig fase, 10.-12 årh. e.Kr. Fund som nitteplader, søm, nagler, knive o.l. indikerer værkstedsaktivitet, uden at egentlige værksteder dog har kunnet dokumenteres på lokaliteten.

På TAK1049 – Kragehave Ødetofte, fremkom bebyggelsesspor bestående af i alt 42 huse samt 11 hegnsforløb foruden flere brønde, diverse gruber samt et kulturlag fra bondestenalderen. Bebyggelsen er overvejende dateret til yngre jernalder (3.-8. årh. e.Kr.), men bebyggelsesspor fra yngre bronzealder/ældre jernalder samt tidlig middelalder fremkom også. Foruden koncentration af bebyggelse på TAK1049 fremkom endvidere 3 jordfæstegrave med bevaret skeletmateriale fra yngre romersk jernalder (C2/C3), to kvindegrave og en mandsgav på felt 1. Derudover fremkom, på TAK1049 felt 2, en række grøfts-systemer, antageligt fra middelalder, samt kulturlag fra yngre stenalder.

TAK1260, TAK1109 og TAK1049 giver tilsammen et godt indblik i bebyggelsen på et mindre højdedrag umiddelbart vest for den eksisterende landsby Kragehave Ødetofte. På arealerne er der fremkommet enkelte bebyggelsesspor fra ældre jernalder, mens de mest massive bebyggelsesspor er dateret til yngre jernalder. Dertil er der på alle tre udgravninger fremkommet spor efter middelalderlig bebyggelse i form af huse samt gruber. Disse kan antages at repræsentere en tidlig-middelalderlig bebyggelse, der kan have ligget i dette område inden bebyggelsen 'frøs fast' på det sted hvor Kragehave Landsby ligger i dag umiddelbart øst for området.

Området umiddelbart vest for Kragehave landsby må med de egentlige udgravninger af TAK1260, TAK1040 og TAK1109 i dag således siges at være arkæologisk velundersøgt, og er registreret som nationalt kulturarvsareal. De arkæologiske undersøgelser placerer sig derudover fint i forlængelse af de øvrige bebyggelsesspor fra område, der alle indeholder bosættelse fra yngre jernalder, en gravplads fra yngre romersk jernalder samt flere tegn på beboelse i bondestenalderen.

Udgravningsdata

Ansvarsmuseum: Kroppedal Museum

Kroppedal J.nr. TAK 1260

Kulturarvsstyrelsen: J.nr. 2003-2123-0506

Stednummer: 020207-141

Sogn: Høje Taastrup sogn

Herred: Smørum herred

Amt: Københavns Amt

Ansvarshavende leder: Cand. mag. museumsinspektør Anne B. Hansen

Daglig leder: mag. art. Jens Fog Jensen

Beretningsansvarlig: mag. art. Jens Fog Jensen og stud. mag. Susan Pallesen

Studenter: Stud. mag. Luise Ørsted Brandt, stud. mag. Diana H. Frisk, stud. mag. Thor Grumløse, stud. mag. Mette Kjelstrup, stud. mag. Anne Therese Monrad, stud. mag. Susan Pallesen, stud. mag.

Anders Pihl og stud. mag. Gerd Ravnholt, alle fra Københavns Universitet.

Fundbearbejdning er foretaget af stud. mag. Susan Pallesen

Gravemaskinen blev ført af Hans Christensen

Opmåling med GPS blev foretaget af museumsteknikere Jan Poulsen og Allan Larsen.

Bearbejdning af opmålte planer: Museumstekniker Jan Poulsen

Konserveringsarbejdet er udført af: Bevaringsafdelingen, Nationalmuseet.

De Naturvidenskabelige undersøgelser er foretaget af: Sabine Karg, Nationalmuseet.

De kulturhistoriske perioder

I det følgende fremlægges en generel beskrivelse af de arkæologiske perioderne som berøres i denne undersøgelse, samt hvad der er kendetegnende for dem i forbindelse med de anlægstyper der er fundet.

Bondestenalder – generelt (3900 - 1700 f. Kr)

Agerbrugskulturerne er samfund, hvor man som et væsentligt element ernærer sig gennem korndyrkning og husdyrhold. Det betyder, at man i større udstrækning bliver bofast inden for et nærområde, og kun lejlighedsvis gør udflugter væk f. eks for at udnytte sæsonbetonede jagt- eller fiskeriressourcer. Agerbruget opstår i nærorienten ca 9000 f. Kr, og breder sig herefter op gennem Europa. Omkring 4000 f. Kr. når agerbruget til Danmark, hvor man kan spore en kulturændring væk fra jæger- og samlersamfundet. Skiftet har dog ikke været så dramatisk i første omgang. I de første 1000 år har husdyrhold og korndyrkning blot været et supplement til husholdningen, og man har i stor udstrækning stadigvæk benyttet sig af de naturlige ressourcer i form af jagt, fiskeri og indsamling. Af husdyr har man primært hold svin, kvæg, får og geder. Tamkvæget og -svinet, som har sine rødder i uroksen og vildsvinet, synes ikke at være et resultat af en lokal domæstisering, men er indført sydfra. Hesten kommer til senere i perioden. Gennem hele bondestenalderen ofres økser og lerkar i moserne og søerne.

Første halvdel af den danske bondestenalder præges af den såkaldte "Tragtbægerkultur", som er en agerbrugskultur karakteriseret af et keramikinventar med tragtfornede halse. Tragtbægerkulturen er opstået i det sydøstlige Europa, hvor man ud over den typiske keramik også har gjort brug af metal i form af kobber. Kulturen findes i forskellige varianter i det meste af Nord- og Mellemeuropa.

Bondestenalder – Tidlig-neolitisk tid (3900- 3200 f. kr.)

Tragtbægerkulturen omfatter hele Danmark i den tidlige del af bondestenalderen, hvor agerbruget etableres. Man har slået sig ned i mindre grupper, hvor skoven ikke har været så tæt, og oprettet små marker ved at brænde skove af. Da jorden hurtigt er blev udpint, har man med jævne mellemrum måtte flytte sin mark. En stor del af økonomien har samtidig været baseret på jagt og indsamling. Sidst i perioden synes befolkningstætheden at stige kraftigt over hele landet. Bebyggelsen har bestået af relativt små hytter eller rektangulære træbyggede huse med én huskonstruktion per familie og et fælles husdyrhold.

Ud over at begrave sine døde i almindelige jordfæstegrave, har man også bygget store monumentale grave i form af runde eller aflange høje. Først i perioden konstruerer man træbyggede gravkamre, senere bliver det til stenbyggede kamre (dysser) og tilsidst bygges en gang af sten på tværs af gravkammerets længdeakse (jættestuer). Disse store grav har formodentlig været tilknyttet samfundets elite og haft en funktion til markering af slægten og forfædrene. Der er i dag ca. 2700 dysser og jættestuer bevaret, hvilket man regner med er under 10% af det oprindelige antal. De store sten har været eftertragtet i forbindelse med senere anlægsarbejder, f.eks ved byggeriet af jernbanen i 1849.

Inventaret fra denne periode kendes især på sine keramikformer og den ornamentik, som er påført keramikken, samt en lang række flintredskaber. Den tyndnakkede flintøkser, stridsøkser lavet af

bjergart og små sjældne kobberøkser findes også. Fra slutningen af perioden kendes arden, som er plovens forgænger.

Samfundet er præget af en rig kult, der afspejler et liv med mange ritualer. I forbindelse med storstensgravene kan dette iagttages i form af en rituel pløjning eller afbrænding af jorden, hvor gravene er opført, ligesom der er hensat kar ved gravene formodentlig med mad og drikke i forbindelse med en stærk forfædrekult. Udover de materielle ofringer i moser og søer gennem hele bondestenalderen, synes der også i denne periode at foregå ofringer, hvor mennesker og dyr slås ihjel, og udsættes i moserne sammen med lerkar. Fra ca 3500-3100 f. Kr. dukker store samlingspladser, som opræder over hele Danmark og i Nordtyskland. Disse pladser er afgrænset af en palisader og voldgrave og har ofte en naturlig afgrænsning i form af vandløb eller bakkekamme. Pladserne varierer i størrelse fra 1,6 ha til 20 ha, og tolkes i dag som større regionale samlingspladser, hvor man har mødtes for at udføre rituelle handlinger.

Bondestenalder – Mellem-neolitisk tid (3200 - 2800 f. Kr.)

Tragtbægerkulturen fortsætter fra den tidlige periode ind i denne periode. Der sker en udvikling af keramikken, således at den bliver langt mere forfinet og med en ornamentik, som mange mener ikke overgås senere i Danmarkshistorien. Bopladserne består af hytter eller rektangulære træbyggede huse med en huskonstruktion per familie og et fælles husdyrhold. Opførelsen af storstensgravene i form af dysser og jættestuer ophører i begyndelsen af denne periode og ud over almindelige begravelse på flad mark, begynder man nu at genbruge de gamle jættestuer. Når jættestuen er fuld ryddes de gamle knogler ud, og man begynder forfra med at placere sine døde i kammeret. Især i begyndelsen af perioden hensætter man i meget høj grad den fine keramik i og ved storstensgravene. Senere i perioden går man over til at ofre flintøkser og -mejsler ved gravene. Lokale variationer af gravskikkene forekommer i Jylland. Kulten fortsætter også med ofringer i moserne, men ofringen af mennesker ophører. Som noget nyt i Jylland opføres man i begyndelsen af perioden kulthuse i forbindelse med gravene. De store befæstede Saruppladser opføres og benyttes fortsat ind i denne periode, men brugen af dem ophører i midten af perioden. Generelt synes det at være et samfund, der arbejder sig frem til et højdepunkt, men der derefter går lidt i opløsning, idet at man ophører med at bruge kræfter på de meget ressourcekrævende monumentale opgaver. Dette kan skyldes at man har færre ressourcer, eller har en mindre stærk elite. Med slutningen af perioden ophører Tragtbægerkulturen først i Vestdanmark og nogen tid efter også i Østdanmark.

Genstandsmaterialet, som kendetegner perioden, er den specielt ornamenterede keramik af tragtbægertype, flintøkserne og stridsøkserne lavet af bjergart. I modsætning til perioden før ophører tilgangen af kobber og kobbergenstande.

Bondestenalder – Sen-neolitisk tid (2400 - 1700 f. Kr.)

Perioden benævnes også ofte som dolketid, og er den sidste af periode i stenalderen, der derfor på flere punkter varsler overgangen til den efterfølgende bronzealder. Gennem hele bondestenalderen falder gennemsnitstemperaturen langsomt, ind til den på dette tidspunkt svarer til omkring den gennemsnitlige temperatur, vi har i dag. Husene på bopladserne forekommer nu oftere i det kendte udgravningsmateriale. Der er tale om langhuse med en enkelt række tagbærende midterstolper, de såkaldte to-skibede huse, som vokser i størrelse gennem perioden. Husene når i afslutningen af perioden op på 30 - 45 meter i længden.

Gravskikken varierer fra region til region. Ud over at man som i forgående perioder genbruger storstensgravene, begynder man at bygge høje igen. I områder, hvor man har haft de mindre høje, genbruges disse ved at man stiller kisten på toppen af højen, og lægger et ekstra lag tørv oven på. Højene når dog aldrig samme størrelser som i begyndelsen af bondestenalderen. Man fremstiller heller ikke gravkamre mere, men bygger en personlang kiste i flade stenheller eller træplanker. Bulkister forekommer også, hvilket er kister lavet af udhulede egetræsstammer.

Nye genstande, der kommer til i perioden, omfatter de fladhuggede dolke og pilespidser, som kan være så fint og fladt tilhugget, at lyset kan gennemskinne flinten. Keramikken afløses i områder af den europæiske klokkebægerkulturs keramik, som minder om en let svajer omvendt klokke i formen. Dette er en keramikform, som allerede var indført på Sjælland i den foregående periode. Skafthulsøkser i sandsten findes fortsat. Endeligt kommer kobberet igen sammen med den første bronze i form af små økser. Guld optræder også i materialet i form af smykker.

Yngre bronzealder (1100 - 500 f. Kr.)

Overgangen til yngre bronzealder markeres med en ny gravskik, som bryder med den forrige periodes traditioner. I modsætning til begravelser af hele lig indføres nu en tradition med ligbrænding. I begyndelsen pilles knogleresterne meget forsigtigt ud fra ligbålet og begravet enten i en lerurne i kanten af en allerede eksisterende ældre gravhøje, i stenforede huller eller lagt ud i mandslange grave. Disse brandgrave er eventuelt dækket af en lille jordhøj. Senere begravnes knogleresterne sammen med bålresterne. I modsætning til perioden før, hvor man udstyrede gravene med store mængder metal, er det nu kun enkelte små bronzegenstande eller symboler på genstande i form af miniatursværd, der kommer med i graven. Metallet bruges nu på en anden måde i forbindelsen med kulten, hvor den udsættes i moser og søer. Bronzeinventaret skifter også, hvor man i perioden før lagede hovedvægten på genstande, der typisk tilhører mandesfæren, lægges hovedvægten nu på kvindesmykker. Disse vokser i størrelse og form, til de i slutningen af perioden bliver nærmest vulgære i deres svulmende og overdimensionerede former. Ligeledes bliver der i højere grad lagt vægt på det rituelle udstyr f. eks. i form af lure, som også udsættes i vådområderne. Dette skift i kulten og brugen af bronzerne er blevet tolket forskelligt gennem tiderne. Nogen mener, det er et tegn på en krise i samfundet, hvor man har haft behov for at formilde guderne med større ofringer. Måske i forbindelse med en kuldeperiode i overgangen mellem Ældre og Yngre Bronzealder. En anden mulighed er, at det er et skift i magtfordelingen i samfundet. Hvor man stadigvæk må antage at det er høvdingen, der kontrollerer bronzen, kan man forestille sig, at han ved at stille den til rådighed i forbindelse med udførelsen af kulten har overtaget lederskabet af kulten. Således er han nu ikke bare den økonomiske leder men også den åndelige leder. Hvis denne periodes skift i kulten er udtryk for en krise i samfundet, giver den sig ikke umiddelbart udtryk i mængden af bronze, der bliver importeret. I slutningen af forrige periode er mængden af bronze i samfundet faldet, men i løbet af første halvdel af perioden stiger importen igen, uden at det betyder, at man ændre kulten. Ved overgangen til jernalderen er bronzeimporten reduceret.

Bosættelsesmønsteret og hustyperne er uændret fra perioden før. Man bo i tre-skibede huse, hvilket vil sige at der er to rækker tagbærende stolper placeret parvist ned gennem langhuset.

Keramikken fra perioden er ofte meget karakteristisk og let at genkende især sidst i perioden.

Jernalder - generelt (500 f. Kr. - 1050 e. Kr)

Med overgangen til jernalderen kommer introduceres jernet til samfundet. I modsætning til bronzen, som skal importeres, er fordelene ved jern, at man i stor udstrækning har kunne være selvforsynende, da jernet kan udvindes i Danmark af lokalt myremalm. Jern viser sig også at være et bedre materiale til våben, især da man finder ud af at hærde det til stål. Teknikken med at udvinde jern opfindes formodentligt i det sydlige Balkanområde, hvorfra den spreder sig til Danmark via Centraleuropa. I modsætning til bronze som man støber, smeder man jernet. Der er altså også tale om en ny forarbejdningsteknik. Af importerede metaller fortsætter man med at importere bronze omend i meget reducerede mængder samt guld og som et andet nyt metal importerer man nu også sølv.

Med overgangen fra bronzealderen til jernalderen sker der et markant skift i kulten. Det rige billedmateriale som kendes fra bronzealderen forsvinder, og den overdådige ofring af metaller i moser og søer ophører stort set, med enkelte undtagelser.

I jernalderen bor man ligesom i bronzealderen i tre-skibede langhuse, hvilket vil sige at der er to rækker tagbærende stolper placeret parvist ned gennem huset. Huse er typisk øst/vest vendte, med stald til husdyrene i østenden og beboelse i vestenden. I forhold til bronzealderen bliver husene i begyndelsen mindre, men gennem perioden vokser husene igen. Det er i denne periode at landsbyerne begynder at dukke op, og sidst i perioden ses de første bydannelser.

Hvor bronzealderssamfundets merkantile kontakt til omverdenen synes at være baseret på en begrænset udveksling af luksusvarer mellem høvdinge, bliver denne kontakt udviklet i jernalderen, hvor samfundet og ender med at blive et klassesamfund med kongemagt, rigdomscentre og udviklet handel, specialiseret håndværk og sejlas som en vigtig transportform.

Førromersk jernalder (500 - 1 f. Kr.)

I centraleuropa opstår der et stærkt lagdelt samfund, med rige magtcentre, hvor man bygger store forskansede pladser og begraver sine ledere i overdådigt udstyrede gravanlæg. I Danmark har man kontakt med disse kulture bl.a. gennem importen af salt, som bruges til konservering af maden, og som udvindes i saltminerne i Østrig. Kontakten kan også ses i de metalgenstande som importeres bl.a. store bronzekar fra middelhavsområdet, som i særligt rige brandgrave bruges som urne. I slutningen af perioden øges importen af romerrigets industrielt fremstillede produkter.

Ud over at bosætte sig på enkeltliggende gårde samles gårdene nu også i mindre klynger til landsbyer, som sidst i perioden omhegnes af et fælles hegn. Hegnet synes mere at være et værn mod omvandrende dyr end en egentlig markering af ejendomsret. Lige som gårdene er disse første landsbyer ikke fastliggende, men flytter omkring inden for et lokalt område.

Man vælger i stor udstækning at brænde sine døde, som enten nedsættes i urner på store gravpladser under en lille tue, eller de brændte ben og asken hældes blot i et gravet hul. I urnerne lægges kun enkelte metalgenstande, som ofte er en del af det almindelige dragtudstyr i form af tøjnåle og øskenringe til et eventuelt bælte. Sidst i perioden begynder man at gravlægge sine døde uden at brænde dem, ligesom der kommer en stor variation i både gravudformningen og udstyret.

I moser og søer udsætter man lerkar, ligesom man ofre enkelte halsringe af bronze. Som noget nyt og unikt for denne periode findes et større antal lig i moserne. Disse mennesker er alle aflivet på forskellig vis, inden de er kastet i moserne. Hvorvidt her er tale om menneskeofringer som en del af kulten, eller om det er en afstaffelsesform for bestemte forbrydelser, vides ikke. Tolkninger af disse fund har været inspireret af romeren Tacitus' beskrivelser fra hans besøg i Germanien, det vil sige landet nord for Romerriget. Disse beskrivelser skal dog nok tages med et vist forbehold, da man skal huske på, at det er "fjenden", han beskriver. Det mest kendte moselig er Tollundmanden.

Ud over en fin og let genkendelig keramik, findes en del våben i form af skjolde, lanser og sværd, inspireret af de store jernalderkulture syd på. Det er i denne periode, man finder de første ringbrynjer og vogne, selv om vognen formodentlig har eksisteret tidligere. Af unikke men meget kendte fund fra perioden kan nævnes Hjortespringsbåden, som er en krigsbåd nedsat i en mose sammen med et større våbenudstyr, samt Gundestrupkarret, som er et stort kar i drevet sølv importeret eller hjembragt fra det sydøstlige Europa.

Romersk jernalder (1 - 375 e. Kr.)

Denne periode er kendetegnet ved en stærk kontakt med det romerske imperium. Før kristi fødsel udvider romerriget sig kraftigt. Ved et voldsomt slag mellem Romerne og Germanerne år 9 e. kr. fastsættes romerrigets nordligste grænse til at følge Rhinen. På trods af det officielle fjendtlige forhold udvikler der sig hurtigt en livlig samhandel mellem parterne, som vi også nyder godt af i Danmark, hvor stor set alle luksusvarer er import fra romerriget. Af romerske varer der når her til kan nævnes glas, sølvservice, bronzekar, vin, kasseroller, militærudstyr blandt meget andet. Keramiken, som i denne periode er meget fin og let genkendelig, er sommetider inspireret af romerske metalkar, ligesom smykke- og våbenudstyret er inspireret af det romerske militær.

Samfundet er blevet mere klasse inddelt. Store magtcentre med tydlige forbindelser til romerriget etablerer sig, og man gravlægger her sine døde ledere med et fantastisk rigt udstyr af guld, perler og romersk udstyr. Der tales ligefrem om et fyrstekompleks. Gravskikken har nu ændret sig således, at man for det meste begraver sine døde ubrændte, men urnebegravelser findes stadigvæk. Gravskikken varierer meget fra egn til egn, og udstyret i gravene er også meget varieret. En større specialisering kan ses i samfundet. Man kan nogle gange spore de dødes erhverv gennem gravene f. eks. smede og krigere.

Militæret synes med denne periode at blive en mere fast del af samfundet, og i løbet af perioden udvikler der sig et standardiseret våbenudstyr. Om der har været tale om fuldtidskrigere på dette tidspunkt, er uvist. I vådområderne findes store udlægninger af våben, kaldt krigsbytteofre, som vidner om militære sammenstød. Og der ses en tydelig udvikling i våbenudstyret, der også følger nogle mænd i gravene. I begyndelsen af perioden er bevæbningen let med spyd, lanse, skjold og nogle gange et kort hugsværd. Dette er en bevæbning, der egner sig godt til bagholdsangreb. Senere bliver bevæbningen tungere. Sværdet ændrer form, og bliver en fast del af inventaret. Man kæmper nu i formationer, i nærkamp og fra hesteryg. Mod slutningen af perioden er der tegn på, at man organiserer sig i reelle hære. En ny type bebyggelse, der dukker op, er anlæg med palisader og voldgrave, som har klare befæstningsmæssige formål.

Bosættelsesmønsteret fortsætter fra perioden før. Man bosætter sig i enkeltliggende gårde eller samles til landsbyer i mindre klynger af gårde. Den fælles indhegning af disse landsbyer forsvinder, og midt i perioden ses nu indhegning af de individuelle gårde, hvilket kan være de første tegn på en

privat ejendomsret. Gårdene udvikler sig og bliver større, og i den sidste del af perioden kommer laden til som en ny sektion på langhuset efter stalden. Man begynder for alvor at dyrke rug og havre ud over hvede, byg og emmer, som er de kendte kornsorter fra tidligere. Infrastrukturen forbedres også. Med romersk forbillede anlægger man flere steder stenlagte vejforløb.

Germansk jernalder (375 - 775 e. Kr.)

Perioden er en tid med store omvæltninger. Ved Hunnernes indtrængen øst fra i år 375 e. Kr. destabiliseres Europa. De store folkevandringer begynder, og det romerske imperium falder fra hinanden i løbet af de følgende århundreder. De ledende klasser i Danmark har i perioden før baseret deres rigdom på handlen med romerriget, men med dettes kollaps mister denne gruppe sin indflydelse, og magten forflyttes til andre grupper, som har baseret deres handel på andre markeder. Stiludtrykket på metalgenstandene ændre sig fra det romersk påvirkede til et mere lokalt germansk eller nordisk udtryk. Man udvikler en udsmykning med dyre og menneskefremstillinger, der efterhånden bliver mere og mere fantasifulde, og som fletter sig ind i hinanden. I løbet af perioden organiserer man sig i kongeriger både syd og vest for Danmark, men i Danmark er der ikke tegn på en regulær konge endnu. Der er dog tydelige tegn på regionale ledere med stor rigdom, hvilket især kan ses ud fra de rige handels- og håndværkspladser. Lederen har rådet over en organiseret hær, hvor man har kæmpet med sværd, spyd, skjold og som noget nyt våbenøkse. Store nedlæggelser af våben i vådområderne, de såkaldte krigsbytteofre, vidner om organiserede kampe, ligesom de mange nedgravede skatte af ædelmetaller vidner om en urolig tid.

I denne periode ændrer bebyggelsen sig således, at husene bliver betydeligt større, ligesom enkeltgårdene også udvider deres areal inden for sin gårdindhegning. Bosættelsesmønsteret er ikke så velundersøgt som i andre perioder, men der synes at være tegn på, at skoven har fået lov til at overtage store landområder. Hvorvidt dette er et tegn på krise i samfundet eller en produktionsomlægning til f.eks. svineavl vides ikke. Svin holdes traditionelt ikke i stald eller på mark, men går løst i skoven.

Begravelsesskikken synes hovedsageligt at være baseret på at man brænder sine døde, men andre begravelsesformer ses også. Generelt er perioden ikke velundersøgt på dette punkt. Således gælder det også for keramikken, der ofte kan være svær at genkende, men i forhold til perioden før er den nu blevet grovere og mindre kunstfærdig.

Jernalder – Vikingetid (775 - 1050 e. Kr.)

Denne perioden markerer overgangen fra forhistorisk tid til historisk tid, overgangen til kristendom og overgangen til én central kongemagt. Til trods for disse meget store kulturelle skift, er der tale om en glidende overgangen, som starter allerede i perioden før. I det Europa der omgiver os, er kristendommen og kongedømmet allerede indført med travle handelsbyer, stor rigdom og ny teknologi. Dette er imidlertid en rigdom, der stor set ikke kommer til Danmark, men som man kender til og gerne vil have del i. Når vikingerne drager ud i verdenen, er det i stor udstrækning som handelsfolk. Men den nye bådebygningsteknologi giver også andre muligheder. De lange fladbundede krigsskibe man udvikler i norden, er i modsætning til de store handelsskibe hurtige, svære at se i horisonten og kan lande på strande uden havne. Dette giver en mulighed for overraskelsesangreb med udplyndringer, som er, hvad vikingerne senere hen er blevet berygtet for. Men hverdagen for den almindelige viking adskiller sig ikke nævneværdigt fra hverdagen de forrige 300 år. Rigdommen bliver dog større gennem en opblomstrende handel. Landbefolkningen bor

fortsat i spredte gårde eller i mindre landsbyer, men nu synes ejendommen at blive fastliggende, man flytter ikke rundt på sine gårde og landsbyer inden for lokalområdet mere. Måske er et udtryk for, at ejendomsretten er blevet så stærk, at det nu ikke er muligt at flytte sin gård uden at tage land fra naboen. Således synes selve markerne også at være blevet privat ejendom, i hvertfald for storbønderne. I modsætning til perioden før, hvor man har ladet skoven gro til, bliver den nu igen i stor udstrækning fældet. Husene gennemgår i perioden en udvikling, hvor de bliver større, får buet vægge og udvendige støttestolper, formodentlig på grund af en ændret tagkonstruktion. De tagbærende stolper i husene flyttes ud mod enderne af huset, således at man får et centralt storrum. Ligeledes ser man i vikingetiden en tendens til at bygge flere længer på sin gård.

De centrale handels- og værkstedspladser får en mere permanent struktur og med den centrale kongemagt, som etableres gennem perioden, omdannes disse langsomt til byer. De ældste byer i Danmark bliver således Ribe og Hedeby. Skriften udvikles også i Danmark i form af runeskriften, som er et fælles nordisk sprog.

Kirken vinder langsomt indpas i forbindelse med, at flere missionærer drager gennem landet. Typisk er det stormændene, der bygger de første kirker af træ, ofte i forbindelse med deres store gårde. Og langsomt tilvendes befolkningen den nye religion. I vikingetiden begraver man sine døde på meget forskellig vis. I begyndelsen af perioden har man således begravet sine døde i brændt såvel som ubrændt tilstand. Indenfor overklassen er der også meget stor variation. Således blev mænd begravet i skibe eller med deres heste mens kvinder blev begravet i vognfadinge med udstyret til trækhestene. Der synes således at have været et eventuelt religiøst behov for at få et transportmiddel med i graven. I enkelte tilfælde bygger man igen høje. Mest kendt er gravhøjene ved Jelling. Senere som den nye religion vinder frem ændre begravelsesformen sig. Man vil gerne begravet ved kirkerne, men tør ikke rigtig lade de gamle skikke fare. Således ses en sammenblanding af de hedenske begravelseskikke, hvor man lægger genstande i gravene og de nye kristne skikke, hvor man begraver med hovedet i vest og i nærheden af kirkerne.

I vikingetiden ses et typisk smykkeinventar for kvinderne med kompliserede mønstre af dyr, masker og planteranker, der snor sig kunstfærdigt ind mellem hinanden. Keramiken er derimod grov og klodset, men karakteristisk i sine halvkugleformer.

Middelalder, generelt (1050 - 1536 e. Kr.)

I modsætning til den viden man har om tidligere perioders samfundsforhold, er middelalderen særdeles velbelyst. Dette skyldes i høj grad de skriftlige kilder, som dækker alt fra lovsamlinger om blandt andet landskabskontrol, ejendomsret og strafferet, juridiske dokumenter af forskellig art og kirkekrøniker, der fortæller en samtidshistorie, dog ofte set fra kirkens synspunkt. Megen information kan hentes fra de bevarede sten- og teglbyggede kirkerne og borge, der stadigvæk står i hele Danmark. Ligesom kristendommen bygger en mental bro mellem nutid og fortid, idet vi deler et grundlæggende fælles kulturelt univers.

Danmark i middelalderen er et kongedømme, som slår sin egen mønt, opkræver skatter og afgifter og har inddelt landet i administrative enheder i form af herreder. Samfundet er særdeles klasseopdelt. Overklassen baserer sin rigdom på jordbesiddelser, mellemklassen består af bønder og håndværkere og underklassen er jordløse daglejere. Man regner med et befolkningstal på mellem 750.000 og 1 mill., hvoraf 90% bor på landet. Landbruget afsætter sit produktionsoverskud til

byerne, hvor handlen foregår i en meget reguleret torvehandel. Landbrugsproduktion må kun finde sted på landet, mens håndværkerne kun må bo og virke i byerne. Undtagelsen er smede og tømre, som gerne må bosætte sig i landsbyerne. Der ud over er der livlig kontakt med udlandet hvortil man eksporterer landbrugsprodukter og fisk, men man importerer byggemateriale i form af sten, metal, tekstiler, salt, krydderier, øl, gryder, kander, keramik osv.

Middelalderen betegnes som Danmark katolske periode, men ved overgangen til middelalderen var kristendommen allerede introduceret i Danmark. Med middelalderen vokser kirken sig til en stærk organisation, som regulerer befolkningens liv med fastedage og regelmæssig kirkegang, ligesom de opkræver skatter i form af tiende, dvs. 1/10 af ens produktion skal betales til kirken. Herfor bygges blandt andet et stort antal kirker og klostre. Kirken opdeler landet administrativt i sogne og bispesædersogn og overtager efterhånden store jordbesiddelser i form af gaver fra overklassen. Kirken bliver så stærk, at den er en parallel magtfaktor til kongen. Den politiske magtkamp mellem kongen og kirken udkæmpes gennem hele perioden, men kongen vinder til sidst i forbindelse med reformationen.

Latin er det officielle sprog til f.eks juridiske breve. Typisk var det kirkens mænd samt embedsmænd, der kunne tale, læse og skrive latin, mens det uofficielle skriftsprog var runer i begyndelsen af perioden. Senere overtog dansk som almindeligt skriftsprog.

Organisationen af landsbyerne kendes i stor udstrækning fra landskabslovene. Man oprettede et ejerlav for hver landsby med en fælles drift. Gårdene i landsbyerne lå omkring en fælles central plads, mens gårdene var individuelt indhegnede med privat gårdsplads, urtehave, kålhave og æblehave. Markerne er nu fastliggende, og en nydyrkningsform bliver nødvendig for ikke at udpine jorden. Man opfinder derfor vangebruget, hvor man opdeler markerne i mindre stykker, og har et planlagt skift mellem afgrøddyrkning, græsning og brakperioder. Som noget nyt opfinder man hjulploven, som er en tung plov med to metalskær, der vender jorden i modsætning til tidligere tiders pløjeredskaber, der kun ridser en fuge i jorden. Det er kun få middelalderlandsbyer, som er undersøgt tilbunds, da mange af nutidens landbyer er viderudviklinger af disse, hvorfor der ligger nutidig bebyggelse oven på de gamle landsbyer. Desuden betyder en ny byggestil, at mange huse kun efterlader få spor i undergrunden. Man bygger nu huse af bindingsværkstypen, som ofte bliver sat på en fodrem af sten, og hvor taget bæres af vægkonstruktionen. Bøndernes hverdag er sjældent beskrevet i de samtidige dokumenter, men kan dog ses på nogle af kirkerne kalkmalerier og i små kirkekalendere.

Relevant litteratur

- Andersen, Michael 1988: Venderne i Roskilde. *Hikuin 14*. Forlaget Hikuin.
- Boye, L. 2006. *Københavns amt – kulturhistorisk oversigt. Oldtiden indtil 1050*. Kroppedal Museum & Københavns Amt.
- Kristiansen, Mette Svart 2005 (red.): *Tårnby Gård og Landsby gennem 100 år*. Jysk Arkæologisk Selskab.
- Mahler, Ditlev L. 1985: Ragnesminde. A Germanic-Early Viking Age House-Site in Eastern Sjælland. *Journal of Danish Archaeology vol. 4*, p. 164-167.
- Skov, Hans 1994: Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e. Kr. I: Engberg, Nils, L. Madsen & J. Velle; *Hikuin 21*. Forlaget Hikuin.

Tidstavle

